

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 125 2004

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word för Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2005 och för recensioner 1 september 2005.

Sedan årgång 2002 av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider om inget annat anges.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

ISBN 91-87666-22-7

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2004

domen mot 70-talets marxister, vilka behandlas i memoarkapitlet med den talande rubriken ”Professorstiden. De mörka åren”. Stenström blev ju själv i samband med utnämningen till professor utsatt för en kampanj där en rad författare, bland andra Lars Forssell och Peter Curman, vände sig till regeringen med krav på yrkesförbud därför att Stenström 1970 hade kritiserat den stalinistiske författaren Arvid Rundbergs roman ”1969”. Ett citat ur den skrivelse där man begärde att hans professorsutnämning skulle stoppas, kan få belysa den tidens retorik: ”Om personer indoktrinerade av (...) Thure Stenström får göra sin röst hörd i landets skolor ett stort antal år framåt, kan resultatet bli minst sagt skrämmande.” Under 80-talet, rubricerat som ”de ljusa åren”, inträdde dock en lugnare och mer produktiv atmosfär på institutionen, inte minst sedan Stenström lyckats genomdriva spärr på forskarutbildningen.

Teoretiskt navelskåderi framstår utifrån Stenströms perspektiv som lika osjälvständigt och ämnesdestruktivt som den politiskt dirigerade forskningen. Mot detta ställer han i sina memoarer ”materialkännedom och sunt förnuft”, varpå han fortsätter: ”Alltför ofta blev käbblen om teori ett självändamål som hindrade ämnets yngre och oerfarna utövarer från att kavla upp skjortärmarna och göra grovjobbet”. Vissa skulle naturligtvis här hävda att det inte finns något metodologiskt neutralt sätt att närma sig en text, utan att även Thure Stenströms mer common sense-aktiga metod för att analysera litterära texter bygger på underförstådda föreställningar om vad som konstituerar en text, dess betydelseproduktion etcetera. Nu kan man dock mot detta fråga sig om det verkligen är till ämnets fördel om man för varje uttolkande text som skrivs måste ägna en betydande del av framställningen åt teoretiskt djuplodande resonemang rörande de metodologiska förutsättningarna för den analys som skall genomföras. Ett bättre sätt att fjärma sig från en tänkt publik utanför den egna ämnessfären torde vara svårt att hitta. Ett avståndstagande från ett dylikt teoretiserande behöver dock inte leda till populistiskt utslätade framställningar, därom vittnar ju Stenströms egen skriftställning som ävenledes rymmer ett stort antal tidningsartiklar och recensioner i dagspressen och som både i dessa sammanhang och i de renodlat vetenskapliga skrifterna präglas av en genomgående strävan efter stilistisk elegans, tankemässig klarhet och metodisk medvetenhet. Till detta kan läggas en fokusering på frågor som

ter sig relevanta för den läsande allmänheten, och detta utan att analyserna utmynnar i tautologiskt självklara iakttagelser.

Metodologiskt är idealet för Stenström snarast en idéhistoriskt orienterad forskning som sätter in de behandlade författarskapen i en tydlig filosofisk miljö där olika tanketraditioner utreds grundligt för att sedan relateras till de litterära verken själva, vilka i sin tur analyseras utifrån sina egna premisser. Vad man kan efterlysa i en sådan forskning är snarast tydligare kopplingar till en specifik livssituation i stort, samhällligt, historiskt men även individuellt, personligt. Rent generellt kan jag tycka att det finns något överdrivet cerebralt hos Thure Stenström, vars inriktning på det tankemässiga blir så mycket mer frapperande när man tar del av denna självbiografi, vilken i anmärkningsvärt liten utsträckning utspelar sig utanför musicerandets och textläsandets värld. Samtidigt är det utan tvivel välkommet i den egocentrerade värld där vi lever att memoarskribenter inte tror sig vara så intressant att varjehanda trivialt göromål av privat karaktär måste redovisas – utan att man tvärtom ser sin yrkeskarriär som just representativ för större tendenser i samhällsutvecklingen.

I den bemärkelsen är dessa memoarer lika uppförande som de är illustrativa för hur man kan göra akademiska frågeställningar relevanta och intressanta för flera än de närmast berörda och för hur man därmed på sikt skall öka det egna ämnets och humanioras status i vetenskapssamhället i stort. Till och med i sina redogörelser för spelet bakom kulisserna vid professorstillsättningarna av Brandell, Tideström och så vidare, lyckas Thure Stenström inte bara lämna initierade rapporter som just har ett dokumentärt värde genom att de visar hur beslutsprocesserna såg ut. Därtill lyckas han faktiskt i sin framställning att få dessa på ytan rätt dammiga professorstillsättningar att framstå som riktigt spännande – och bara det bör väl ses som något av en bedrift.

Johan Lundberg

Kunskapens hugsvalelse. Litteraturvetenskapliga studier tillägnade Clas Zilliacus. Red. Michel Ekman och Roger Holmström. Åbo Akademis förlag. Åbo 2003.

40-talisternas yrkesverksamma tid börjar nu närma sig sitt slut och festskrifterna duggar av denna anledning tätt. Den senaste i raden äg-

nas Åboprofessorn Clas Zilliacus på hans sextioårsdag. Här samsas tjuo bidrag med varandra fördelade på sex avdelningar. Analyser av teater och drama, av poesi, noveller och romaner, blandas med texter om barn- och ungdomslitteratur, presshistoria och film samt undersökningar av litteraturkritik och övervägande litteraturteoretiska avsnitt. Några bidrag i lyrisk form förekommer också, främst Torsten Petterssons diktsvit "Julotta" med en "autotranslation" till engelska, en hyllning till festföremålets översättargärning och forskning om tolkningens problematik.

Som naturligt är i liknande sammanhang står faktaspäckade, genomarbetade utredningar sida vid sida med mer efemära inlägg. Janina Orlov lägger fram en komparativ studie av tre vinter- och pojkskildringar hos Tove Jansson, Topelius och Karl August Tavaststjerna, där förändring och uppbrott ur barndomen är ytterligare ett gemensamt element. Irmeli Niemi behandlar beröringspunkter mellan Strindberg – i synnerhet dennes enaktare *Den starkare* – och texter av Maria Jotuni. Båda intresserar sig för äktenskapet och kampen mellan man och kvinna, men Jotuni har inte emancipationen som mål och den aggressiva tonen och bitterheten saknas jämväl.

Pia Ingström gör en fyllig genomgång av Ulla-Lena Lundbergs författarskap och visar hur centrala tankegångar – koncentrerade i den något luddigt definierade termen "antropologen" – förenar hennes skönlitterära arbeten med hennes dokumentära. Petra Wrede diskuterar Irmelin Sandman Lilius i Sverige mindre kända trilogi om kung Tulle. I denna "bebyggelsehistoria för det finländska kustlandet" (s. 81), där kampen mellan natur och kultur är ett viktigt tema, koncentrerar Wrede analysen till några noveller som kretsar kring förhållandet mellan konst och verklighet, om receptionen av konst och om konsten som privat upplevelse, otillgänglig för utomstående. I "Tinglighetens poetik och materialets villkor" presenterar John Sundholm den tyske kulturkritikern Siegfried Kracauer och dennes filmteorier. Här tycks motsättningen mellan en formalistisk och en realistisk estetik ha upphävts. Mer i förbigående nämner han också att det finns föreningsband mellan poesi och film, ett påstående man gärna skulle ha sett utvecklas något.

Resonemangen i samtliga nämnda bidrag är svåra att följa, vilket ibland beror på att de ofta tycks styras av tillfälliga associationer, utan någon urskiljbar kärna eller röd tråd, ibland på bristfälligt

definierade termer och luckor i argumentationen. I andra fall kan problemet bottna i att den rikssvenske läsaren saknar nödvändiga förkunskaper och dränks i ett flöde av namn och händelser som inte förklaras eller specificeras närmare.

Merete Mazzarellas korta analys av två sena noveller om självinsikt och skapande hos Hagar Olsson är också en besvikelse. Den består mest av citat och referat. Hon stimulerar knappast heller läsarens nyfikenhet genom den inledande deklamationen "att det kan vara en smula tröttsamt att följa mig på färden eftersom novellerna ingalunda är av högsta kvalitet" (s. 170f).

Den avdelning som ägnas tidnings- och tidskriftsvärlden bjuder på mer angenäm kost. Marita Rajalin går igenom barnbokskritiken i *Finsk Tidskrift* åren 1876 – 1900. Över 300 böcker nämndes i spalterna och intressant nog behandlades barnböcker som all annan litteratur. Recensionerna ingick inte i en egen avdelning utan blandades med vuxenböcker och facklitteratur, inhemsk och utländsk. Bristen på böcker med lokal förankring i Finland kändes besvärande redan då. Historiska romaner och berättelser rekommenderades och översättarnas så ofta förbisedda insatser granskades liksom språkbehandlingen i allmänhet. – Roger Holmström studerar författaren, kritikern och översättaren Ole Torvalds uppfattning om författarroll och diktning i hans dagskritik 1968. Slutsatsen blir att han i detta "omvandlingens år" med emfas hävdar diktarens etiska ansvar och dikters oberoende gentemot alla krav på uppslutning bakom dagsaktuella ideologier (s. 269). Möjligtvis kan man sätta ett frågetecken inför de resonemang som vilar på recensionernas rubriker. Vanligtvis är det ju redigeraren och inte artikelförfattaren som ansvarar för dem. – Ben Hellman, slutligen, uppmärksammar en glömd kulturgärning i det förflutna. Under några år på 1840-talet fanns finländaren Julius Lundahl som medarbetare, tidvis som en av redaktörerna, i den ryska, konservativa publikationen *Sovremennik* ("Samtida"). Han bidrog bland annat med tolkningar av Anders Fryxell och Elias Lönnrot, samt noveller av Fredrika Bremer och Almqvist ("Palatset", "Skaldens natt" och "Friherrinnan").

I det rika utbudet återfinns också Mia Öst-
erlunds rapport om förklädnadsmotivet i Inger Edelfeldts fantasyroman *Missne och Robin*. Det ingår som en strategi för att hantera den känslomässigt svåra övergången från flicka till kvinna, ett osynliggörande av den växande kvinnokroppen i

en period av osäker konststillhörighet. Syftet med uppsatsen kunde dock ha formulerats tydligare och det behövs väl knappast en not för att upplysa om vem Robin Hood var! – Den balt-tyska författarinnan Gerda von Mickwitz skrev tre skönlitterära böcker på svenska strax före sekelskiftet 1900 i Herman Bangs och J. P. Jacobsens anda. Arne Toftegaard Pedersen observerar hur rosen, kärlekssymbolen framför andra, hos henne placeras i ett anti-romantiskt sammanhang: rosorna förkväver individen och hindrar hennes utveckling – eller så vissnar de – ett uttryck för att huvudpersonen lever i en överspänd fantasivärld av puerila drömmar.

I en välskriven studie behandlar Siv Storå bakgrunden till Märta Tikkanens diktsamling *Mörkret som ger glädjen djup* (1981). En son hade drabbats av "virushjärnfeber" och blev psykotisk. För att få distans till det privata använde sig Tikkanen av en ramberättelse som höjde det gestaltade till ett mer allmänt plan. Sitt material fann hon i Sofia Wecksells levnadsöde, modern till den tidigt obotligt psykiskt sjuke författaren Josef Julius Wecksell. Storå visar hur arbeten av Arvid Mörne och Mikael Enckell avsatt spår i Tikkanens prolog, där de två mödrarnas vända, vanmakt och skuldkänslor speglas i varandra.

Nästan helt teoretiskt inriktad är Kristina Malmios stringenta reflexioner över metafiktionen och frågan varför den blir så rikt representerad i finsk och finlandssvensk förströrelselitteratur från 1920-talet, som i hög grad präglas av parodi och ironi. Hennes svar blir att litteraturens status och position förändrades vid denna tid, liksom givetvis författarnas. Den "bildade klassens sociala och kulturella betydelse, som delvis anknyter till litteraturens betydelse, är på väg neråt". Metaspråket blir ett försök att "samtidigt ta avstånd från och anpassa sig till denna situation" (s. 133).

Även den äldre litteraturen ägnas uppmärksamhet. Bo Pettersson anser att litteraturforskaren har något att vinna på att äga kunskaper i primatologi. Han inleder därför med att redogöra för studiet av schimpanshierarkier och använder resultatet för att belysa "de personpolitiska konstellationerna i Shakespeares tragedier" (s. 28), maktkampen och de strategiska koalitioner. Det är en trevlig lektyr, men man undrar onekligen om det inte är menat som ett skämt. – Självfallet kommer också Runeberg till tals via dramat *Kungarne på Salamis*, som Michel Ekman undersöker. Han drar fram dess brister: karaktärerna företrä-

der abstrakta principer och utvecklas inte varför den dramatiska spänningen uteblir; utgången av konflikten mellan familjens och statens väl är given på förhand. Det deterministiska synsätt som Runeberg tidigare värderat negativt får emellertid här en konstruktiv innebörd och står som en garant för ett ordnat liv. Gudarnas vilja styr till människornas bästa och korrigerar deras misstag. I förbifarten berör Ekman också Shakespeares inflytande på Runeberg.

Volymens tyngst vägande bidrag ägnas Jarl Hemmer, Tove Jansson och Elmer Diktonius. Den förstnämnde är mest känd som lyriker, senare prosaförfattare, men hade en stark dragning till teatern. Ett av skälen bör ha varit att Svenska Teaterns position hade stabiliserats och förbättrats åren 1913 – 1916, som Ralf Långbacka konstaterar. Hemmers dramatiska försök avhandlar de stora livsfrågorna och anknyter till en ickenaturalistisk tradition. Intresset för hans pjäser var dock ljumt från teaterns sida och Långbacka vill se politiska orsaker till att de inte sattes upp. De bildade senare underlag för hans stora romaner.

I "Den självmedvetna berättaren" skildrar Maria Nikolajeva detaljerat och skarpsinnigt berättarsituationen i *Muminpappans Bravader* (senare *Muminpappans memoarer*), den enda boken i sviten som använder sig av en mångfacetterad och intrikat jag-form. Pappans berättelse utspelas på ett annat plan än hans skrivande och uppläsning av det nedtecknade. Den anpassas också efter åhörarnas reaktioner. Den konstnärliga friheten, den språkliga utformningen liksom genre- och stilfrågor upptar många av pappans tankar rörande hur en historia skall utformas och belyser tydligt berättarens otillförlitlighet.

Diktonius' utveckling från "radikal modernist till romantisk naturdiktare" (s. 176) är en kliché fastslår Fredrik Hertzberg. Hans sista diktsamling *Novembervår* (1951) anklagades för slapphet och slarvighet. Hertzberg vill lägga fram en äreräddning av boken och en omvärdering. I hans ögon är den en av höjdpunkterna i finlandssvensk modernism. Det fanns flera skäl för den avvisande bedömningen, bland annat en leda vid en gammal modernism som inte – som fallet var i Sverige – kunnat förnya sig. En annan orsak var den "anti-poesi" Diktonius odlade. Nu anknyter han till barnramsa, nonsensvers, det folkliga språket med inslag av slang, finska och ryska. Mot förfining ställer han det komiska. Det handlade om att visa "att det estetiska ligger i en dålig diktning, i dåliga

rim, i det inkorrekt” (s. 185). Detta är säkerligen en riktig bedömning och en svensk läsare har lätt att associera till den Strountes-diktning som Gunnar Ekelöf skulle börja ge ut fyra år senare.

I en volym av detta slag är givetvis inte allt guld värt. Men skriften vittnar ändå om bredden av Clas Zilliacus intressen och den ”kunskapens hugsvalelse” han inte bara givit vittnesbörd om i sina egna böcker utan därtill lyckats förmedla till kollegor, vänner och elever.

Pär Hellström

Anders Hallengren, *Petrarca i Provence. Den stora kärleken och ensamhetens liv*. Norstedts. Stockholm 2003.

Att som Anders Hallengren (AH) överhuvudtaget våga närma sig Petrarca, ett av världslitteraturens största namn är i sig berömvärt, ja beundransvärt och extra välkommet i ett svenskt sammanhang; svensk litteraturvetenskap kan ju inte precis sägas ägna äldre litteratur det intresse den är värd.

Framställningen som präglas av lättburen lärdom samt precist och spänstigt språk uppmärksammar främst Petrarcas latinskspråkiga produktion, medan hans italienska blott ställvis berörs. Flertalet svenska litteraturvetare och litteraturintresserade, om alls förtrogna med Petrarca, torde vara bekanta med hans kärleksdiktning, varför Hallengrens bok kommer sällsynt väl till pass för var och en som till äventyrs är intresserad av den dynamiska medeltidens intellektuella och konstnärliga bedrifter.

Hallengren har valt att i tämligen hög grad intressera sig för de biografiska och de historiska omständigheter som utgör fond för den energiske Petrarcas stora produktion på latin. Tiden, mannen, verket står i fokus för vad som måhända bäst bestäms vara en författarskapsbiografi. Detta utsluter ingalunda textanalyser, varav den med vissa reservationer mest givande är den omfattande kommentaren till *Secretum meum* (se nedan).

AH är mycket angelägen om att placera in Petrarca i den särpräglade kontext som påveämbetets förfall och den ”babyloniska” fångenskapen i Avignon utgör, det Avignon som Petrarca avskydde för dess förfall och som han ställde i bjärt kontrast till det Vaucluse han älskade. I de kapitel som behandlar Petrarcas förhållande till och syn på det kyrkliga förfallet är Hallengren som mest övertygande och här fungerar hans meto-

diska fusion mellan historiskt perspektiv och psykologiserande analys utmärkt. Här ligger bokens styrka och stora värde, ett värde som förstärks av de vackra resultat Hallengrens läsart vinner flerstädes i framställningen.

När detta är sagt, måste jag som kritisk läsare dröja vid några saker som skapat bekymmer. Framställningen präglas, vilket jag inledningsvis betonade, och åter vill betona, av stor lärdom och bakom hans bok ligger ett arkivarbete och ett slit med källorna som väcker stor respekt, men jag tycker nog, att AH, trots sin inledande deklARATION (s 8–9) och med undantag av några ställen i texten under framställningens gång inte tydligt markerar sin egen röst. Han kunde ha profilerat sig tydligare mot den omfattande Petrarcaforskningen än vad som är fallet.

Vidare anser jag, att AH:s hantering av vissa texter och vissa genrer utanför Petrarcas författarskap ställvis blir problematisk. Petrarcas ”uppenbara närhet till den provensalska diktningens huvudåder”, för att låna AH:s egen formulering (s 49) ligger i öppen dager, det vet alla i saken någorlunda insatta, men denna beskrivning av Petrarcas italienska dikter och de occitanska trubadurernas blir här direkt missvisande: ”Det är en privat poesi, avsedd att kunna läsas av den kvinna som dikten riktar sig till, och just detta var ett provensalskt drag och en av folkdiktningens självklarheter” (s 50). Inom trubadurdiktningen är det istället ett axiom, att åtminstone de manliga trubadurernas dikter ej alls är avsedda för privat konsumtion utan för grupper av åhörare (samkönade eller blandade). Dikterna skulle f.ö. sjungas, ej läsas. Man har inom occitanistiken alltmer kommit att betona just trubadurlyrikens retoriska rollspel.

I resonemanget om Lauras ständigt gäckande identitet blir AH på ett ställe direkt trubbig. Han poängterar att Lauras blondhet inte duger som signalement, men nämner inte, att det blonda håret är en kliché och markör för kvinnlig skönhet i *all* hövisk litteratur under 1100-, 1200- och 1300-talen! Detta kunde vara en *petitess*, men är det inte i mina ögon, då jag menar, att detta är ett exempel på att AH inte alltid i önskvärd grad beaktar de konventioner och den retorik som bestämmer all medeltidslitteratur, även Petrarcas!

Iakttagelsen om Petrarcas relation till den occitanska lyrikens debattgenre, *tensó*, är utmärkt (s 112), men det är dessvärre inte resonemanget kring *amor purus* och dess roll i den occitanska